

УДК 371.134:378.147:364.017

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК ІЗ ПРОТИДІЇ ШКІЛЬНОМУ БУЛІНГУ У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ

Децюк Т.М., к. пед. н.,
доцент кафедри соціальної роботи
Чернігівський національний технологічний університет

Максьом К.В., старший викладач
кафебри соціальної роботи
Чернігівський національний технологічний університет

У статті проаналізовано поняття «булінг» і висвітлено основні фактори та форми прояву цього явища. Здійснено аналіз досвіду залучення майбутніх соціальних працівників до волонтерської діяльності з протидії шкільному булінгу як форми позааудиторної роботи у Чернігівському національному технологічному університеті. На основі проведеного дослідження виявлено тенденцію до зниження частоти булінгу у старшій школі порівняно з середніми класами, а також зміну форм прояву булінгу, висвітлено аналіз відмінностей між типовими особистісними рисами основних учасників шкільного третирування.

Ключові слова: булінг, шкільне насильство, третирування, підлітковий вік, особистісні риси, індивідуальні особливості, позааудиторна робота, волонтерство.

В статье проанализировано понятие «буллинг» и рассмотрены основные факторы и формы проявления данного процесса. Осуществлен анализ опыта привлечения будущих социальных работников к волонтерской деятельности по противодействию школьному буллингу как формы внеаудиторной работы в Черниговском национальном технологическом университете. На основе проведенного исследования выявлена тенденция снижения частоты буллинга в старшей школе по сравнению со средними классами, а также изменение форм проявления буллинга, проведен анализ различий между типичными личностными чертами основных участников школьного третирувания.

Ключевые слова: буллинг, школьное насилие, третирувание, подростковый возраст, личностные черты, индивидуальные особенности, внеаудиторная работа, волонтерство.

Detsiuk T.M., Maksom K.V. FORMING PROFESSIONAL SKILLS TO COUNTER SCHOOL BULLYING FROM FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE PROCESS OF EXTERNAL ACTIVITY

The article analyzes the concept of “bullying” and highlights the main factors and forms of manifestation of this phenomenon. The experience of attracting future social workers to volunteering activities to counter school bullying as a form of non-auditing work in Chernihiv National Technological University has been analyzed. Based on the conducted research, the tendency of lowering the frequency of the bullying in the high school in comparison with the middle classes was revealed, as well as the change in the forms of the manifestation of the bullying, the analysis of the differences between the typical personality traits of the main participants in school bullying.

Key words: bullying, school violence, teenage age, personality traits, individual characteristics, extra-curricular work, volunteering.

Постановка проблеми. Останнім часом дуже гострою і поширеною проблемою в школах є булінг. Цькування однолітків фільтують і викладають у мережу Інтернет, що несе не тільки фізичні, економічні, а ще й психологічні наслідки. І, хоча проблеми насильства й агресії вивчаються давно, дієвої комплексної програми запобігання булінгу у вітчизняній науці немає. Питання комунікації та міжособистісних взаємин набуває особливого значення саме у підлітковому віці. Для підлітків важливо самоствердитися, зайняти гідне місце у колективі, бути визнаним. Участь у процесі булінгу позначається на власному «Я» дитини – падає самооцінка, вона

почувається зацькованою або ж відбувається закріплення агресії на ранніх етапах соціалізації, що призводить до небажаних наслідків у дорослому віці. За таких умов важливого значення набуває пошук дієвих форм і методів профілактики шкільного булінгу. Майбутні соціальні працівники отримують теоретичні знання щодо профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, а волонтерська робота зі школярами є практичним застосуванням теоретичних знань. Крім того, спрацьовує принцип «рівний – рівному», тобто інформація подана майже однолітками сприймається і запам'ятовується набагато краще. Тому ця тема є важливою й актуальною.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявлення особливостей прояву булінгу в шкільному середовищі й аналіз ефективності позааудиторної роботи студентів у протидії цьому негативному соціальному явищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші систематичні дослідження проблеми булінгу почалися в 60–70-х рр. ХХ ст. скандинавськими вченими (Д. Ольвеус, А. Пікас, Е. Роланд, П. Хайнеманн та ін.). Згодом інтерес до проблеми булінгу виявили британські дослідники (Д. Лейн, Е. Мунте, В. Ортон, Д. Таттум та ін.). У США особливу увагу булінгу почали приділяти на початку 90-х рр. ХХ ст. В Україні проблема булінгу тільки починає розроблятися і можна виділити праці таких авторів, як К. Абслямова, А. Борщевська, С. Стельмах, А. Король, Л. Лушпай та ін. Зокрема, досліджено причини та наслідки шкільного цькування, а також типові особистісні риси основних учасників процесу булінгу.

Питанню волонтерства приділяли увагу у своїх працях такі науковці, як В. Кратінова, Н. Ларіонова, О. Песоцька, З. Бондаренко, А. Капська, В. Гридіна, Н. Макарова, Т. Лях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш, ніж аналізувати особливості залучення майбутніх соціальних працівників до волонтерської діяльності з профілактики шкільного булінгу в загальноосвітніх закладах, пропонуємо розглянути підходи до визначення та розуміння поняття «булінг».

Булінг є досить поширеним у суспільстві, має складну рольову структуру та різні форми прояву. За своєю сутністю булінг – це специфічна форма комунікативної взаємодії агресивного характеру, за якої сильніша (авторитетніша) особа (або група осіб) систематично і цілеспрямовано переслідує іншу (слабшу, аутсайдера). Ситуація булінгу не обмежується лише ролями «агресора» і «жертви», вона «втягує» й інших, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих відносин [2].

Виявляється булінг у різних формах: вербальній, фізичній, соціальній. Ознаками фізичного булінгу є певні дії агресивного характеру (стусани, побиття, штовхання і т. п.). Соціальне третирування пов'язане зі створенням напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть вчителів чи персоналу школи, до аутсайдера, «жертви». Булінг цього виду об'єднує форми непрямой фізичної та вербальної агресії, а саме: бойкот, ігнорування успішної підготовки до занять з боку вчителів, ворожа міміка чи жестикуляція, образливі прізвиська; насміхання з зовнішнього вигляду, виду діяльності, поведінки дітей, які вирізняються серед однолітків; погрози, приниження; примус до «слу-

жіння» сильному – нести портфель, бути на підхваті, чергувати тощо. Також серед форм булінгу іноді виділяють економічний булінг: відбирання грошей і речей, пошкодження особистого майна; сексуальний булінг: принизливі жести, жарти сексуального характеру, змушування до певних негативних дій, зйомки в переодягальнях і т. п. [2].

Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма булінгу – «кібербулінг». Під ним розуміють форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного й образливого характеру з використанням нових інформаційних і комунікаційних технологій (Інтернет, мобільний телефон). Іншими формами кібербулінгу можуть бути дії, які мають «хакерський» характер і спрямовані на шкоду персональним комп'ютерам «жертв» (зламунання та зміна паролів, пошкодження персональних веб-сайтів тощо). Все це зумовлює наявність специфічних рис такого «високотехнологічного» булінгу порівняно з традиційним. По-перше, не обов'язковими стали багаторазові ворожі дії, адже, наприклад, одноразове пошкодження веб-сайту «жертви» з додаванням до нього образливої інформації може мати лонгітюдний ефект (повідомлення буде прочитане багатьма користувачами мережі). По-друге, фактор фізичної сили, важливий у разі звичайного (контактного) булінгу, тут незначний; на перше місце виходять інтелектуальні здібності й технічні вміння агресора. По-третє, між «агресором» і «жертвою» немає безпосереднього спілкування, отже «агресор», наприклад, не може спостерігати за реакцією своєї «жертви», наслідками своїх дій. Булінг за допомогою мережі Інтернет дозволяє «агресорові» зберегти свою анонімність і перетворити ситуацію переслідування на своєрідний «маскарад» [4].

Існує багато факторів та теорій булінгу, найвідомішою з яких є скетч-теорія Д. Ольвеуса, заснована на існуванні типових характеристик «жертви» й «агресора»; також дослідники цієї проблематики відзначають вплив на особливості прояву булінгу таких факторів, як демографічні, соціально-психологічні, індивідуально-психологічні фактори, самооцінка, соціальне прийняття або неприйняття, соціальний статус, зовнішні особливості і манера поведінки, фізична розвиненість (сила), організаційні фактори у закладах освіти (рівень довіри між вчителями й учнями, рівень уваги адміністрації до проблеми насильства та ін.).

Якщо ж розглядати булінг як специфічну форму комунікативної взаємодії, то слід відзначити, що комунікативні вміння та навички у дітей підліткового віку мають свої психологічні особливості. Позитивним аспектом є спрямованість на встановлення

нових контактів, надання переваги інтимно-особистісному спілкуванню, збагачення діалогічного та монологічного мовлення, формування навичок гендерноспрямованого спілкування. Негативними ознаками є недостатньо розвинений рівень уміння слухати, високий рівень конформізму, егоцентрична спрямованість, соціальна тривожність у спілкуванні. Діти часто вдаються до застосування ненормативної лексики, спрямовані на емоційний, а не раціональний тип взаємодії [3].

Про це явище останнім часом почали говорити в засобах масової інформації, оскільки все частіше відео з моментами шкільного цькування молодь викладає в мережі Інтернет. За таких умов перед суспільством постала потреба у вирішенні цього складного питання. Найкращим методом боротьби з негативними явищами в молодіжному середовищі є профілактика, яка є методом соціальної роботи. Пропонуємо розглянути досвід залучення майбутніх соціальних працівників до волонтерської діяльності з профілактики шкільного булінгу в Чернігівському національному технологічному університеті (ЧНТУ).

Протягом жовтня 2017 – січня 2018 рр. реалізовувався проект «Людина – не товар!» колективом кафедри соціальної роботи ЧНТУ за підтримки громадської організації «Ла Страда – Україна» й управління освіти Чернігівської міської ради.

Головна мета проекту – інформування громади Чернігова про небезпеку і наслідки торгівлі людьми та шкільного булінгу, активізація учнів, їх батьків та шкільної адміністрації до свідомої боротьби з цими явищами. Тренерською групою було проведено 20 занять з елементами тренінгу на теми «Стоп Булінг» та «Профілактика торгівлі людьми» для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл міста Чернігова, а саме: ЗОШ № 5, ЗСШФМП № 12, ЗОШ № 14, ЗОШ № 18, ЗОШ № 30, Гімназія гуманітарно-естетичного профілю № 31, Лицей № 32, Комунальний заклад «Чернігівський навчально-реабілітаційний центр» Чернігівської обласної ради та Трьохсвятськослобідській ЗОШ I – III ст. До реалізації проекту долучилися 20 волонтерів студентської соціальної служби ЧНТУ. Це – студенти 2–4 курсів спеціальності «Соціальна робота». Для них участь у проекті стала можливістю отримати практичний досвід проведення заходів соціальної профілактики для дітей і молоді.

Спочатку для студентів і викладачів було проведено тренінг для тренерів представником Національної тренерської мережі «Ла Страда – Україна». Потім було складено графік проведення занять з елементами тренінгу із зазначенням тренерів і волонтерів.

Викладачі кафедри соціальної роботи виступали відповідно у ролі тренерів, студенти – волонтерів. Студенти допомагали в процесі тренінгу учням, були модераторами в організації роботи в малих групах. Учні більш розкуто і відкрито висловлювали свої думки та погляди, коли з ними працювали волонтери. Після занять підходили до волонтерів, щоб поспілкуватися. Вчителі та класні керівники висловлювали потребу у додатковій літературі з проблематики булінгу.

Студентки 4 курсу, які найбільше проявили себе в процесі проведення занять, долучилися до тренерської команди. Такий досвід позааудиторної роботи є надзвичайно важливим для майбутніх соціальних працівників. Під час проведення таких занять формуються уміння і навички не тільки з профілактики булінгу, а й проведення занять з елементами тренінгу як методу роботи з молоддю. Робота студентів нарівні з викладачами скорочує дистанцію і формує довіру і взаєморозуміння. Всі ці фактори позитивно впливають на загальну тенденцію формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників.

Крім того, представниками тренерської команди проведено дослідження, в якому були використані анкета І.О. Фурманова [7] і спеціально розроблена нами анкета. Пропонуємо розглянути його результати.

Результати дослідження частково підтверджують дані про те, що поширеність боулінгу в освітніх закладах у старших учнів значно менша, ніж в учнів середньої школи (результати представлені у табл. 1).

Таблиця 1

Статистичні дані по результатам опитування (анкета І.О. Фурманова)

Група Вік	Група «жертви» / % від опитаних	Група «агресори» / % від опитаних	Загальний показник
14	4,85	4,85	9,7
15	4,85	3,88	8,73
16	0,97	1,94	2,91
17	0,97	1,94	2,91
Загальний показник	11,64	12,68	24,25

Тобто, поширеність проблеми булінгу серед респондентів 14–15 років значно перевищує поширеність цього феномену серед опитаних віком 16–17 років.

За результатами анкетування нами також було виявлено, що найпоширенішою формою булінгу серед учнів загальноосвітніх закладів 14–17 років є вербальна. Такий

розподіл, на нашу думку, пояснюється віком респондентів – відбувається зміна форм прояву знущань із відкритих фізичних на вербальні, а згодом – на непрямі прояви.

Таблиця 2
Поширеність окремих видів булінгу

Шкала	Поширеність
Фізична віктимізація/агресія	17%
Вербальна віктимізація/агресія	41%
Соціальна маніпуляція	18%
Напади на власність	24%

За результатами анкети, що була складена нами, більшість респондентів групи «жертви» виявилися з повних сімей та з середнім рівнем прибутку, що не люблять фізичні навантаження, не займаються спортом і добре навчаються. Більшість респондентів групи «агресори» виховуються в неповних сім'ях, мають середній рівень достатку, їх фізична розвиненість у нормі, займаються спортом, успішність в школі – задовільна.

Крім того, за результатами проведеного емпіричного дослідження за допомогою індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) Л. Собчик можна говорити про симптомокомплекс особистісних рис типових «агресорів» і «жертв».

Типовому агресору притаманні такі особистісні риси, як:

- агресивність, що найчастіше виявляється в активній самореалізації, впертості у відстоюванні своїх інтересів, конкретно-прагматичному стилі сприйняття, схильності до активного самоствердження всупереч інтересам оточуючих, конфліктності;
- спонтанність, що характеризується непродуктивністю у висловлюваннях і вчинках;
- низький рівень сензитивності і тривожності, що проявляється лише в деякій обережності в прийнятті рішень і неконформності.

Типові «переслідувачі» частіше виховуються в неповних сім'ях, є фізично розвиненими, досить часто є неуспішними у навчанні.

Типовий «жертві» притаманні такі особистісні риси, як:

- сензитивність, що виявляється у чутливості, орієнтації на авторитет більш сильної особистості, конформності, рисах залежності;
- тривожність, що проявляється у боязкості, невпевненості, схильності до нав'язливих страхів і панічних реакцій;
- ригідність – схильність до педантизму і підозрливості; інтроверсія, що передбачає зверненість у світ суб'єктивних уявлень і переживань, тенденцію до відходу в світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеальних цінностей, стриманість, замкнутість.

«Жертвами» часто стають фізично нерозвинені особистості, що мають гарну успішність у навчанні.

Для психопрофілактичної та психокорекційної роботи з учасниками процесу булінгу в освітніх закладах, спираючись на результати дослідження, рекомендовано проводити регулярну групову й індивідуальну роботу, направлену на виявлення, усунення наслідків булінгу та профілактику цього феномену. Ми пропонуємо залучати до процесу профілактики соціальних педагогів, фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, фахівців центрів психології, волонтерів – майбутніх соціальних працівників. Роботу варто проводити не тільки з дітьми та молоддю, а і з батьками, вчителями, які можуть впливати на динаміку групи або на особистість підлітка.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проблема шкільного булінгу потребує уважного ставлення вітчизняних дослідників, поглиблення знань педагогів, соціальних працівників, психологів із зазначеної проблеми та розробки ефективних шляхів для виявлення, попередження та подолання цього деструктивного соціально-психологічного явища. Залучення студентської молоді до процесу профілактики шкільного булінгу, зокрема майбутніх соціальних працівників, має позитивні результати як для учнів, так і для майбутніх фахівців. Волонтерство як форма позааудиторної роботи зі студентами сприяє формуванню професійної компетентності у майбутніх соціальних працівників.

Подальшого дослідження потребує пошук нових методів роботи волонтерів – майбутніх соціальних працівників з учнями шкіл з метою профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Solberg M., Olweus D. Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully. Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*. 2003. Vol. 29. Issue 3. P. 239–268.
2. Гайдмашко І.А. Технології профілактики третирування у шкільному середовищі. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2013. № 2. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2013_2_7.
3. Гончарук Н.М. Психологічні особливості комунікативних умінь та навичок у підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 16. С. 170–178.
4. Дроздов О.Ю. Феномен третирування в школі: шляхи вирішення проблеми. *Соціальна психологія*. 2007. № 6. С. 124–132.
5. Петросянц В.Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде. *Вестник ТГПУ*. 2011. Вып. 6 (108). С. 151–154.
6. Стельмах С. Буллінг у школі та його наслідки. Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / за заг. ред. В.І. Сипченка. Вип. LVI. Слов'янськ: СДПУ, 2011. С. 431–440.
7. Фурманов И.А. Агрессия и насилие: диагностика, профилактика и коррекция. СПб.: Речь, 2007. 480 с.